

ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ У ЛЬВОВІ  
COLLECTIONES MUSEI NATIONALIS UCRAINORUM LEOPOLIENSIS

---

Д-Р МИХАЙЛО ДРАГАН

# УКРАЇНСЬКІ ДЕРЕВЛЯНІ ЦЕРКВИ

ГЕНЕЗА І РОЗВІЙ ФОРМ

ЧАСТИНА ПЕРША — ТЕКСТ



---

Л Ъ В І В

1 9 3 7



УКРАЇНСЬКІ ДЕРЕВЛЯНІ ЦЕРКВИ  
UKRAIŃSKIE CERKWIE DREWNIANE  
UKRAINISCHE HOLZKIRCHEN

Всі права застережені. — Wszelkie prawa zastrzeżone. — Alle Rechte vorbehalten.  
Copyright by the Ukrainian National Museum, Lwow.

З ДРУКАРНІ ВИД. С-КИ „ДІЛО”, ЛЬВІВ, РИНОК 10

## ВІД ВИДАВНИЦТВА

Редакція видань Національного Музею випускає у світ уже четверту книгу, присвячену деревляному будівництву української церкви в Галичині. Попередні видання були підготовчими ступнями, по яким мало поширитися і піднятися розуміння стилевої окремішності цього будівництва. Це видання є першою спробою суцільної синтези проробленого доси в науці та систематики — як опублікованого, так головно зібраного автором матеріалу в часі щорічних літніх екскурсій продовж 1925–1930 рр. Управа Національного Музею радо покривала кошти дороги, зужитого фотоматеріалу, pomірів та зарисівок церков, бо вважала працю музейника в терені за найкраще джерело збагачення збірок та всебічного вивчення історичних пам'яток мистецтва перед їх остаточною загладою. До покриття дуже поважних коштів отсих систематичних екскурсій причинився Основник Національного Музею, Високопреосвященний Галицький Митрополит Кир Андрей, у квітні 1930 р. квотою 1000 зл.

Живі пам'ятки старовинних будов та зібраний у музеї матеріал — галицьких ікон від XIV в., дереворитів з українських видань від XVI в. та виданих в історичній літературі мініатур XI–XV вв. — дає нам змогу видіти довгу еволюцію церковного будинку на українських землях продовж дев'яти віків. У цій еволюції немає скрізь так різко виявленого генетичного зв'язку між планом церкви і мешкальною хатою, як це підкреслює автор у своєму досліді. Зате в захованих пам'ятках є безумовна спільнота техніки і прикраси усієї деревляної архітектури України.

Вище згаданий оригінальний і відтворений матеріал дає рівнож деякі вказівки на географію стилевих одмін української деревляної церкви. На це автор книжки звертає увагу читача. Проте дальша дослідна праця над розвитком — як плану, так і зовнішнього вигляду та скупини інших проблем, що не ввійшли в обсяг цієї праці, є все ще дуже бажана, зокрема ж у зв'язку з історичним матеріалом літописів і архівних актів, у яких знаходяться спорадичні згадки про такі подробиці, які не завсе заховалися в матеріалі будов, що ним розпоряджав автор. Ось, н. пр., Лаврентівський літопис згадує під 1096 р. про вхід з півночі і півдня до Богородичної церкви над Дніпром у Києві; заховалися такі входи і в Софійському соборі, були вони і в деяких деревляних церквах. Окреме пи-

VIII тання становлять церковні хори і злука жіночої частини церкви-притвору з середньою навою. — Не менше цінним є дослід назовництва церковної будови, до якого у праці нинішній є чимало прегарного матеріялу.

Великою заслугою автора є рівнож підхід до питання про участь людого елемента в церковному будівництві. В майбутності, однако, прийдеться присвятити ще більше уваги цьому зв'язкові між ремісничим і монументальним мистецтвом, щоби остаточно виявити взаїмне проникання людого в міжнародне і міжнароднього в людове мистецтво. Націоналізація чужого і перехід національного на ступінь міжнароднього творчого чинника є саме тим важливим питанням, відповідь на яке стає основою належного досліду українського національного мистецтва.

Наконець не можна оставити без відповіді чисто економічне питання: як будували в нас церкви, з яких фондів, при якій участі громади, що в минулі часи була в багатьох випадках дуже обмежена правно і економічно. Вивчення цього питання виведе дослідника на площину взаємин між мистцем-майстром і збірною, між індивідуальним творцем і збірним споживником, отож, кине світло на створення ринку продажі і попиту та витворення традиції і окремішнього стилю. З другого боку, шляхом такого досліду виявиться перехід од мистецтва до ремесла чи од ремесла до мистецтва: стиль, схема, шаблон, поява справжнього великого мистецького твору і його занепад.

На площині цих дослідів можна буде окреслити місце українського національного стилю у світі.

*16 березня 1937*

*І. Свенціц[ь]кий*

## ВІД АВТОРА

*На наших очах гине оригінальна галузь українського народного мистецтва — деревляне церковне будівництво. Зуб часу і стихійні нещастя невмолимі. Та ще більше шкоди наносить дух часу. Непереможний вплив муrowаного будівництва змінює навіть у глухих закутинах української національної території останні пам'ятки мистецького дорібку минулих віків і... мабуть, ніщо не зможе задержати цього процесу. Руйнуються навіть найкращі зразки на те, щоби звільнити місце для нових, по більшій часті безстелевих церковних будинків. Пропала вже так безліч незвичайно вартісних та важних для історії українського будівництва пам'яток. З року на рік бідніємо ми і навіть не здаємо собі справи з цього.*

*Тому спішно треба досліджувати кожний навіть не дуже то на око показний і замінний зразок деревляного будівництва, щоби бодай таким робом зберегти його вигляд. Кожний з цих зразків може крити в собі якийсь причинок до історії розвою форм чи конструкції та досліджений належно може зайняти відповідне місце в історії нашого будівництва.*

*Не місце тут вихвалити красу й оригінальність української деревляної церкви. Проте треба сказати, що українське деревляне церковне будівництво — це без пересадки найбільш багата технічними й мистецькими проблемами група серед деревляних будівництв усіх європейських народів. Воно виказує незвичайне багатство типів, прецікавий сплет проблем і велич розвоєвого розмаху. Не менш багато розгортається перед нами образ цього будівництва зо становища чисто мистецького. У добірно-шляхотному володінні всіми засобами мистецько-архітектурного формування показується повнота своєрідности українського будівництва.*

*Досліди над українським деревляним церковним будівництвом провадились досі здебільшого досить доривочно і випадково, через те не могли вони дати повного образу. Поважна кількість навіть найстаріших збережених церковних будинків ще не досліджена та навіть не зінвентаризована. І ця праця рівнож не годна вичерпати ще всього багатого матеріялу. Одначе вона вводить у науковий оборот більш суцільний матеріял пам'яток і типів, щоби зблизити дослідників до розв'язки питання*

X

генези і розвою українського церковного деревляного будівництва в усьому об'ємі проблем.

В оцій праці старались ми зібрати в один образ багату різнородність українського деревляного церковного будівництва, щоби причинитися бодай в деякій мірі до пізнання його суті. Нинішній стан дослідів не дає нам змоги вичерпати весь запас форм, тим-то перш усього нам ішло про те, щоби усталити головні шляхи й найважливі досягнення розвою. Наша праця присвячена лише питанню генези й розвитку загальних форм. Усі інші справи, як перегляд і аналіза подробиць (передусім декоративних), архітектурно-мистецьке оформлення церковних будинків, докладніша характеристика обласних прикмет будівництва і т. п., вимагають окремої праці. Рівнож церковні дзвіниці залишили ми поки що на боці, маючи в плані розглянути їх в окремій студії.

Автор оперся головно на пам'ятковим матеріялі Галичини не лише тому, що його дотеперішні досліді відбувалися на цім терені і що цей матеріял є вже в науці більш опрацьований, але передусім тому, що тут збереглися найстарші й найбільш архайчні пам'ятки. Наддніпрянина, якщо судити по розмірно скупо досі опублікованому матеріялі, має деревляні церкви на загал вже новіщої формації. Можливо, що докладніші досліді колись виявлять також і там чимало цінних подробиць, з яких складеться повний образ розвитку деревляного церковного будівництва в Україні. Проте ключ до розв'язки питання генези й розвою може дати лише будівництво Галичини.

\*

Почин до переведення дослідів та фінансову змогу для праці продовж систематичних поїздок на місяця в 1925–1930 рр. дала нам Управа Українського Національного Музею у Львові, яка рівнож взяла на себе справу випущення в світ цього коштовного видання. За це автор складає свою найсердечнішу подяку Національному Музеєві. Зокрема ж дякує він д-ру І. Свенціцькому, директорові Націон. Музею, за поміч заввагами й радами в часі редакції праці для друку.

\*

Щоб не перевантажувати тексту даними до поодиноких пам'яток, наш покащик при кінці книжки є одночасно деяким доповненням до тексту. Там подаємо дати збудовання пам'яток, дати важніших перебудов та імена майстрів-будівничих. Усі дати є усталені і на підставі власних відписів з одвірків, сволоків та стін церковних, і виписів з архівних джерел — візитацій, інвентарів, та наукової літератури. Тому, що епархіяльні шематизми подають часто не сконтрольовані, а то й зовсім невірні дані, ми користали з цих даних лише в рідких випадках.

\*

Зібраний і виконаний автором матеріял — світлин, обмірів, планів і рисунків доповнено з музейних збірок: Націон. Музею (чч.: 5, 7, 60,



93, 102, 106, 108, 130, 143, 173, 174, 178, 182, 183, 187, 197, 202, 205, 208, 217, 221, 232, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 262, 264, 266), Музею Наук. Т-ва ім. Шевченка (чч.: 150, 160, 172, 212, 258), Т-ва „Лемківщина” в Сяноці (чч.: 263, 267), а також завдяки вічливості воєвідського консерватора д-ра З. Горнунґа зо збірки Консерваторського Уряду у Львові (чч.: 2, 29, 30, 88, 101, 138, 141, 149, 156, 157, 165, 188, 211, 214, 215, 218, 234, 259, 261). Декілька знімків зрепродуковано зо збірки Союзу Студентів Архитектури львівської політехніки (чч.: 103, 129, 148, 190, 207, 220, 232), по одній знімці п. Я. Музикової (ч.: 107) і д-ра Я. Константиновича (ч.: 13) та один рисунок д-ра В. Січинського (ч.: 257) — за що автор сердечно дякує власникам.

*Рисунки до обгорток виконав Святослав Гординський.*

*АВТОР*



# I.

## ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Завдяки своєрідному характерові форм і чималому багатству пам'яток і типів українське церковне деревляне будівництво вже віддавна притягає увагу своїх і чужих дослідників мистецтва. Серед збережених пам'яток деревляної архітектури в Європі займає воно окреме місце не лише завдяки очевидній окремості своїх мистецьких форм, але ще більше через імовірне, на думку деяких дослідників, збереження майже по нинішній день старих будівельних традицій глибокої давнини. Якщо б воно дійсно так було, то для усталення загальних розвоєвих підстав північного і східноєвропейського будівництва безпосередно, а може, й європейського посередно, українське будівництво мало би немало-важне значення, тим більше що у Західній Європі не збереглися пам'ятки деревляного будівництва у відповідній кількості й якості, хоча без сумніву це будівництво було колись там досить поширене. Як би не легковажити участі деревляного будівництва у витворі форм будівництва мурованого, — то все-таки зовсім заперечити його силу ділання годі. На думку Стржиговського, не лише не можна заперечувати участі деревляного будівництва Півночі в витворі форм церковного будівництва, але, навпаки, участь його тут стоїть на рівні з участю мистецтва полудневого — мурованого. В часі поширення християнства з Півдня на Північ південне будівництво муроване стрінулось зо світом будівництва деревляного на Півночі й унаслідок того оба будівництва проникнули себе взаємно, покликаючи до життя нові форми, що були компромісом і синтезою обох мистецтв. Стржиговські старається цю дуже інтересну гіпотезу розв'язати та при кожній нагоді достарчити нових матеріалів і доказових аргументів. Одним з аргументів є для Стржиговського рівнож форми українського деревляного будівництва.

І хоча література українського деревляного будівництва нині вже має свою історію і є досить богата, то щойно недавно почалися спроби оперти досліди над суцільним образом бодай частини українського будівництва на ширших основах. Більшість праць давніших дослідників обмежувалась до принагідних матеріалів. Дотеперішні спроби відповіді на питання генези й розвою форм на підставі цього матеріалу вели до скороспішних висновків, ба навіть до безпідставних або односторонніх.

Мабуть, ні одне питання з історії мистецтва не викликало стільки суперечних думок, що українське деревляне будівництво. Галицько-українську деревляну церкву ставили в зв'язок з будівництвом — індійським, китайським, норвезьким, вірменським, візантійським, російським, польським і західнім у всіх його стилевих перипетіях. Та все-таки не бракувало і правильних думок, що зачіпали дійсну суть розвоєвого процесу українського деревляного будівництва. Одначе ці думки були оперті радше на інтуїції, аніж доказані апаратом наукових аргументів.

Переповідати тут все те, що досі на цю тему сказано, не вело б до ціли, а зрештою зробив це досить повно Д. Щербаківський<sup>1</sup>. Ми обмежимося лише до головніших думок, що зачіпають найбільше суттєві справи й які стоять у зв'язку з дальшими нашими думками. Будуть це передусім найновіші праці.

Одним з перших, який вичув характер українського деревляного будівництва, був М. Соколовскі, що при нагоді рецензії на Дітріхсона: „De Norske Stavkirker” зачіпив українське деревляне будівництво<sup>2</sup>, яке колись Вольфскрон<sup>3</sup> ставив у безпосередній зв'язок з норвезьким. Того зв'язку Соколовскі не бачить. Навпаки, не беручи під увагу навіть форм, він уважає, що вже сама система будови різнить основно оба будівництва. Норвезькі церкви будовані системою прямо-вісно-щогловою (маштовою), а українські системою в'язаних поземих бальків. „Прототипом деревляних церков були безперечно візантійські муровані церкви, а наших (польських) сільських костелів того рода камінні на нашій землі, чи також у тих краях, звідки до нас прийшло християнство, святині...”. „Деревляне церковне будівництво, що має характеристичні й питомі собі форми в Україні, якому архітектура візантійська нічого не дала більше в спадщині, окрім типу й плану, мусіла внаслідок того в своїх основних підставах вироблятися...”. „Дуже можливе, що побіч норвезьких деревляних церков найдавнішими пам'ятками деревляного будівництва взагалі щодо своєї природи і теслярської традиції є рівнож українські церковки... Порівнюючи зі собою наші деревляні костели з такими ж сільськими церквами, заздалегідь приходимо до переконання, що в конструкції і в прикметах цих останніх мусять критися багато давніші традиції, аніж в будівництві наших костелів. Найоригінальніші сторони нашого деревляного костельного будівництва, як усе на це вказувало б, є відносно пізніші, а принайменше можна датувати їх відносно пізнішими часами. Впливає це природно з культурних умовин, в яких оба ці будівництва, костельне й церковне, розвивалися. Україна на своїх грецьких підставах стояла непорушно віками, й хоча західні впливи ділали на неї віддавна, хоча цивілізація і в парі з нею західне мистецтво кидали свої різномодні первні на твердий ґрунт, то вони, влітаючись в канву її первісного підкладу, не мінялись основно. Романщина, готик чи ренесанс, кожний з цих стилів впливав менше або більше, сильніше або слабше на її орнаментику, на додаткові й де-

коративні форми, деколи запуслав коріння глибше, але стилю й місцевого характеру не перетворював до підстав. Українські церкви мають завсіди один і той самий незмінний тип, і треба припускати, що це відноситься не лише до плану, тісно зв'язаного з культом і літургією, але навіть до теслярської техніки й конструкції. Зовсім що іншого є й мусіло бути в латинських костелах. Вони змінювалися значно і трансформувалися майже з кожною великою історичною епохою, підпадали в своїх формах і основних підставах стилевим впливам камінного будівництва і в історичнім ході віддзеркалювали життя суспільности й народу, що їх будував". Може бути, що навіть костели мають деякі незмінні старовічні прикмети, яких не добачив Соколовські, але його думки що до церков заслугують на увагу.

Докладніше занявся українським деревляним будівництвом Павлуцький, який опублікував цілу низку деревляних церков з Поділля й Волині в „Древностях України”<sup>4</sup>. В передній статті висказує він думку, що: „...до українських деревляних церков не можна прикладати ні однієї зо звісних мистецько-історичних схем; не можна їх віднести ні до готику, ні до стилю відродження, ні до бароку; вони самі становлять стиль, що природно вплив з будівельного матеріялу, стиль, що віками зберігся без змін”. Історичні стилі вправді впливали, але: „...не змінили національного стилю і місцевого характеру. Українське деревляне будівництво є мистецтвом національним; мистецтвом, що зберегло свій національний характер завдяки тому, що воно самостійно переробило і зовсім перетравило всі чужі елементи, візантійські чи західні, котрі до нього напливали”. У подробицях Павлуцький старався виказати на підставі мініатур старих рукописів (Зборник Святослава 1073 і ін.), що вже в княжі часи існували 3- й 5-верхі церкви.

Ще докладніше старався схарактеризувати деревляну церкву в зв'язку з історичними стилями К. Мокловські, яким він рівнож не признавав рішаючого впливу на витвір форм церковного будинку, бо українська деревляна церква, на його думку, має свій початок в слов'янській тридільній хаті. „Треба уважати помилковим твердження деяких учених, немовбито переважна більшість церков мала візантійське заложення. Кількість церков, що мають в плані центральний уклад, подібний до знамени грецького хреста, є в дійсності дуже мала. Масово появляються лише на Гуцульщині, а також декотрі церкви монастирські мають подібний уклад. На всім Поділлі й на схід від Сяну переважає тип тридільний, в якому грецький хрест є вже в зникаючій формі, бо оба бічні рамена є відломані. Навіть зовнішній вигляд чим даліше на захід, тим більше тратить свої візантійські прикмети. Копули зникають. В Старосамбірщині головна копула зникає, щоби зробити місце звичайному обороговому дахові, не раз подвійно або потрійно заломаному. Видно, ділають тут старі сили, що зуміли переломити могучий вплив культу й достроїти церкву в своїому зовнішньому вигляді до

селянської хати. Коли в деяких церквах зняти осередні копуласті верхи, то одержимо в дійсності хату з входом від причілка... Коли примінімо нашу методу вилучення з церкви того, що принесли історичні стилі, отже подробиць візантійських, романських, готицьких, ренесансових і барокових в розкладі і в прикрашуванні, то остане в своїй істоті слов'янська хата з закритою призбою-бабинцем, з головною світлицею і коморою (вівтарна частина) та з фартухом, що хоронить підшву святині від вогкості”<sup>5</sup>.

Ще раз забрав Мокловскі голос разом з братом після наукової прогульки в році 1904, подаючи спробу систематизації типів церковного плану й ревідуючи в дечому своє попереднє становище<sup>6</sup>. Тепер поставив він на перше місце план грецького хреста, збережений в гуцульських церквах (Делятин), з якого через знидіння бічних рамен хреста до малих капличок (Долина, Дрогобич, Тилич, Милик) мала повстати на Україні типова тридільна церква. Відповідно до того уложив він вісім типів в такім порядку: 1) церква хрестова з прямокутними просторами п'ятибанна (Ямниця), 2) така сама однобанна (Делятин), 3) хрестова з гранчастою пресвітерією (Новосілки коло Рудок), 4) хрестова з гранчастою пресвітерією і бічними раменами, а прямокутним бабинцем (Пійло), 5) хрестова зі зниділими бічними раменами (Долина, Дрогобич), 6) церква тридільна одно- або трибанна, 7) церква з вежею дзвіниці на місці бабинця (Самбірщина і Сяніччина), 8) церква, що наслідує костел з двома вежами на переді, без піддаша (Вошанці).

В. Щербаківський<sup>7</sup> прийняв за підставу розвою церкви елемент одної башти, а розвій церкви пішов, на його думку, від одноверхої шляхом дво-, три-, п'яти- до дев'ятиверхої. З його міркувань виходить, що форми церкви на Україні зародилися й розвивалися зовсім самостійно, та допускає західні впливи лише на будівництво Лемківщини.

Ще інакше поставив справу Т. Обмінські<sup>8</sup>. Форми церкви виводить він із потреб літургії. На перше місце кладе він церкву дводільну (з двох квадратів), що відповідала першим потребам літургії на приміщення для вівтаря і для вірних. Допускає рівнож можливість існування ще більше первісної форми однопростірної, що служила всім потребам. З дводільної розвинулась тридільна через прибудову притвору для оглашених. Потреба інкастеляції церкви в тривожних часах ворожих набігів покликкала до життя відміну цього типу з надбудованим над притвором новим приміщенням, окруженим зовні галерією, яка мала служити потребам оборони доступу до церкви. Те приміщення приймало іноді вид самостійної каплички для відправи другої служби божої, якої в східній церкві два рази на день при одним вівтарі правити не можна. Форму хрестову уважає наймолодшою формою, що прийшла за посередництвом Манявського Скиту в XVII віці з Атосу й поширилася передусім на Гуцульщині. Обмінські був думки, що деревляна

ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ У ЛЬВОВІ  
COLLECTIONES MUSEI NATIONALIS UCRAINORUM LEOPOLIENSIS

---

Д-Р МИХАЙЛО ДРАГАН

# УКРАЇНСЬКІ ДЕРЕВЛЯНІ ЦЕРКВИ

ГЕНЕЗА І РОЗВІЙ ФОРМ

ЧАСТИНА ДРУГА — ІЛЮСТРАЦІЇ



---

Л Ъ В І В

1 9 3 7





УКРАЇНСЬКІ ДЕРЕВЛЯНІ ЦЕРКВИ  
UKRAÍŃSKIE CERKWIE DREWNIANE  
UKRAINISCHE HOLZKIRCHEN

Всі права застережені. — Wszelkie prawa zastrzeżone. — Alle Rechte vorbehalten.  
Copyright by the Ukrainian National Museum, Lwow.

З ДРУКАРНІ ВИД. С-КИ „ДІЛО”, ЛЬВІВ, РИНОК 10

## ПОКАЗЧИК МІСЦЕВОСТИЙ

(Цифри вказують чергові числа ілюстрацій)

- Аграк 112  
Атон 119  
Бабин 22  
Багаран 105  
Баличі Подорожні 20, 131  
Бахновата 35  
Безбруди 103  
Ботелка Вижня 221, 269  
Бунів 229  
Бусовисько 26, 80, 194, 269  
Верем'я 182, 269  
Верхрата 127, 217, 237  
Вирів 105, 108  
Висоцько Нижнє 44, 80, 204, 269  
Виців 260  
Вікно 113, 114, 246  
Вілька Кунинська 149, 152  
Вільшанка Мала 63  
Вітвиця 113, 249  
Вовче 219, 269  
Водники 19, 140  
Волосате 80, 170, 269  
Волосянка 173, 269  
Волцнів 174, 269  
Воля Цеклинська 265  
Ворохта 245  
Гавловичі 120  
Гарбарі 130, 237  
Герварто 127  
Глинсько 127, 129, 237  
Гнила 80  
Гнильці 127  
Годів 80  
Горожанна Мала 205, 269  
Горохолина 94, 102, 269  
Гошів 80  
Гринів 79, 86, 152—154  
Гусна 80, 269  
Данильче 150, 152  
Дашівка 94, 104  
Делятин 105  
Довге 89, 120, 234  
Должки 80, 163, 164  
Долина 120, 121, 140, 146  
Дрогобич 37—40, 79, 80, 120, 152, 226, 235  
Дуба 113  
Дусівці 57, 120, 123, 152, 161, 162  
Жукотин 269  
Зазулинці 80  
Зарубинці 99  
Звижень 250  
Зіньків 92  
Знесіння 94  
Зубриця 80  
Іванівка 152  
Ільник 269  
Ісаї 80, 120, 124, 184, 269  
Кавчий Кут 152  
Калагарівка 215  
Кальне 209, 269  
Камінець Подільський 119  
Камінка 196, 269  
Камінка Струмилова 60, 79, 87  
Катеринодар 113  
Климець 117  
Князівське 76, 77  
Конятин 212, 269  
Коршів 255  
Красне 200, 269  
Красносільці 80, 214, 269  
Крехів 183, 269  
Креховичі 59  
Кривка 9, 46, 58, 72, 80, 94, 95, 189, 269  
Кропивник Старий 81, 82, 94, 139  
Кругель Великий 79, 88, 139  
Кружлова 94  
Кугаїв 9  
Кудобинці 139—141  
Курники 92  
Кут 165  
Кути 16, 94, 101  
Лавочне 198  
Лебедин 105  
Лежахів 225, 261

## VIII

- Либохора 67, 68  
Липа 242  
Лисовичі 56, 80, 193  
Лібухова 80  
Лінина Мала 167, 269  
Лісковате 85, 94, 152, 158  
Лісники 2  
Лоні 9, 74, 75, 80, 140  
Лопушна 140  
Любині 12  
Люблинець Новий 105, 106  
Льмбатаванк 112  
Магмуджук 112  
Малнів 3, 9, 224  
Мамаївці Старі 139  
Манастир Лішнянський 41—43, 79, 94  
Мастара 105  
Матієва 266  
Матків 80, 96, 190, 208, 269  
Медведівці (Закарпаття) 222  
Медведівці (Чигирин) 113  
Мельничне 168  
Микуличин 17, 105, 109  
Мислів 113  
Могилів 119  
Морозовичі 218, 269  
Мохнате 207, 269  
Мошногір'я 92—94  
Мужиловичі 151  
Мшанець 258  
Нагуєвичі 140, 145  
Надвірна 113  
Надиби 139  
Немилів 14  
Нінів Долішній 113  
Новоселиця над Самарою 113, 257  
Новосілка-Кут 80  
Обарим 13, 92  
Орхівчик 80  
Орове 186, 269  
Орява 21  
Орявчик 188, 269  
Паланка 105  
Пантна 263  
Переволочна 61  
Перегінсько 253  
Перегноїв 34  
Петранка 71  
Підгірці 30, 113, 244  
Підгородці 127, 237  
Підліски 10, 11, 26, 79  
Побереже 80  
Поворозник 262  
Погар 9, 201  
Поздяч 118, 233  
Поляниця 195, 269  
Посухів 142  
Потелич 48, 152  
Привитів 94  
Путна 119  
Радава 138, 139  
Радловичі 135, 139  
Радруж 9, 47, 80, 100  
Риків 80  
Рихвалд 267  
Ровень (Рівня) 9, 216, 269  
Рогатин 92, 94, 143, 144  
Рожнів 254  
Розлуч 181  
Розсоші 9  
Ромен (Ромни) 113  
Росохач 9, 45, 64—66, 80, 203, 269  
Ростічки 241  
Ростока Вижня 98, 191, 192, 269  
Рудка 152, 157  
Руське 128, 237  
Саріндж 112  
Сасів 28, 29, 269  
Синевідсько Вижне 91, 94  
Синевідсько Нижнє 55, 111, 113, 239  
Синява 105  
Сихів 9, 152  
Сільце 113  
Сколе 97, 166, 269  
Скородне 84, 139  
Сливки 113, 116  
Слобода Болехівська 110, 113, 238  
Смерек 175  
Сніжки 237  
Соколівка 63  
Соколіка (Соколики) 206, 269  
Солина 94  
Сопіт 83, 94  
Сприня 80  
Стара Сіль 24, 80, 152, 159, 223  
Старе Село 15  
Стецева 94  
Стиборівка 80  
Стібенець 70  
Стриганці 18, 32  
Студене Вижнє 269  
Ступосяни 80, 171, 269  
Сукіль 199  
Сутківці 105  
Суходоли 160  
Сушиця Велика 8, 25, 80  
Суцани 269  
Тадані 62

Талянки 9  
Тараща 92, 94  
Татарів 105, 107  
Тейсарів 9  
Тернавка 211  
Терпилівка 105, 115, 247  
Тилич 52, 139  
Тинів 213, 269  
Тирнівка 139  
Тисів 136, 139, 240  
Тисова 131, 139  
Тисовець 176, 269  
Топільниця Горішня 120, 152, 155  
Топільниця Долішня 120, 169  
Торговиця 127, 237  
Торки 90, 120, 152, 231, 232  
Тростянець Малий 80  
Труханів 140, 147  
Тулова 252  
Турка 80, 179, 180, 220, 269  
Тур'є (Радехів) 251  
Тур'є (Ст. Самбір) 122, 185  
Тухолька 69, 80, 210, 269  
Тучапи 6, 80, 227, 228  
Угерці Заплатинські 133, 139  
Угольна 243  
Угорці 54  
Улюч 148  
Унятичі 120, 125, 230  
Устіянова Долішня 132

Утішків 49  
Хашовання 156  
Херсонес 112  
Хітар 197, 269  
Ходорів 113  
Холоїв 5  
Хревть 36, 78, 80, 269  
Хтсконк 112  
Хуторі Малі 269  
Целіїв 140, 259  
Цеперів 7  
Цінева 248  
Черкаський Бішкінь 105  
Черче 172, 296  
Черчик 80  
Чижевичі 137, 139  
Чорне 264  
Чуднів 105  
Чуква 187, 269  
Шумляни 269  
Юськовичі 80  
Яблінка Вижня 126, 236  
Яблонів 177, 269  
Явора Горішня 178, 269  
Явора Долішня 202, 269  
Яйківці 256  
Ялова 94  
Яришів 105  
Ясінка Масьова 27, 94  
Ясіня-Плитовате 113

IX

## ORTSVERZEICHNIS

(die Ziffern bezeichnen die Reihennummern der Abbildungen)

## SPIS MIEJSCOWOŚCI

(cyfry oznaczają liczby porządkowe ilustracyj)

- |  |                                     |
|--|-------------------------------------|
| Agrak 112                                  | Dusivci 57, 120, 123, 152, 161, 162 |
| Athos 119                                  | Harbari 130, 237                    |
| Balyči Padorožni 20, 131                   | Havlovyči 120                       |
| Babyn 22                                   | Hervarto 127                        |
| Bachnovata 35                              | Hlynsjko 127, 129, 237              |
| Bagaran 105                                | Hnyla 80                            |
| Bezbrudy 103                               | Hnylci 127                          |
| Botelka Vyžnja 221, 269                    | Hodiv 80                            |
| Buniv 229                                  | Horocholyna 94, 102, 269            |
| Busovysko 26, 80, 194, 269                 | Horožanna Mala 205, 269             |
| Celijiv 140, 259                           | Hošiv 80                            |
| Ceperiv 7                                  | Hryniv 79, 86, 152—154              |
| Chaščovannja 156                           | Husna 80, 269                       |
| Chersones 112                              | Ilnyk 269                           |
| Chitar 197, 269                            | Isaji 80, 120, 124, 184, 269        |
| Chodoriv 113                               | Ivanivka 152                        |
| Choloviv 5                                 | Jablinka Vyžnja 126, 236            |
| Chrevt' 36, 78, 80, 269                    | Jabloniv 177, 269                   |
| Chtskonk 112                               | Jajkivci 256                        |
| Chutori Mali 269                           | Jalova 94                           |
| Cineva 249                                 | Jaryšiv 105                         |
| Čerče 172, 269                             | Jasinja-Plytovate 113               |
| Čerčyk 80                                  | Jasinka Masjova 27, 94              |
| Čerkasjkij Biškin' 105                     | Javora Dolišnja 202, 269            |
| Čorne 264                                  | Javora Horišnja 178, 269            |
| Čudniv 105                                 | Jusjkovyči 80                       |
| Čukva 187, 269                             | Kalaharivka 215                     |
| Čyževyči 137, 139                          | Kalne 209, 269                      |
| Danylče 150, 152                           | Kaminecj Padil'skij 119             |
| Dašivka 94, 104                            | Kaminka 196, 269                    |
| Delatyn 105                                | Kaminka Strumylova 60, 79, 87       |
| Dolyna 120, 121, 140, 146                  | Katerynodar 113                     |
| Dolžky 80, 163, 164                        | Kavčyj Kut 152                      |
| Dovhe 89, 120, 234                         | Klymecj 117                         |
| Drohobyč 37—40, 79, 80, 120, 152, 226, 235 | Knjazivske 76, 77                   |
| Duba 113                                   | Konjatyn 212, 269                   |

Koršiv 255  
 Krasne 200, 269  
 Krasnosilci 80, 214, 269  
 Krechiv 183, 269  
 Krechovyči 59  
 Kropyvnyk Staryj 81, 82, 94, 139  
 Kruhel Velykyj 79, 88, 139  
 Kružlova 94  
 Kryvka 9, 46, 58, 72, 80, 94, 95, 189, 269  
 Kudobynei 139—141  
 Kuhajiv 9  
 Kurnyky 92  
 Kut 165  
 Kuty 16, 94, 101  
 Lavočne 198  
 Lebedyn 105  
 Ležachiv 225, 261  
 Libuchova 80  
 Linyna Mala 167, 269  
 Liskovate 85, 94, 152, 158  
 Lisnyky 2  
 Lmbatawank 112  
 Loni 9, 74, 75, 80, 140  
 Lopusna 140  
 Lubyni 12  
 Lublynecej Novyj 105, 106  
 Lybuchora 67, 68  
 Lypa 242  
 Lysovyči 56, 80, 193  
 Mahmudschuk 112  
 Malniv 3, 9, 224  
 Mamajivci Stari 139  
 Manastyr Lišnjanskyj 41—43, 79, 94  
 Mastara 105  
 Matijeva 266  
 Matkiv 80, 96, 190, 208, 269  
 Medvedivci (Cyhyryn) 113  
 Medvedivci (Podkarp. Rus) 222  
 Melnyčne 168  
 Mochnate 207, 269  
 Mohyliv 119  
 Morozovyči 218, 269  
 Mošnohirja 92—94  
 Mšanecj 258  
 Mužylovyči 151  
 Mykulyčyn 17, 105, 109  
 Mysliv 113  
 Nadyby 139  
 Nadvirna 113  
 Nahujevyči 140, 145  
 Nemyliv 14  
 Niniv Dolišnij 113  
 Novoselycja 113, 257  
 Novosilka-Kut 80  
 Obarym 13, 92  
 Orichivčyk 80  
 Orjava 21  
 Orjavčyk 188, 269  
 Orove 186, 269  
 Palanka 105  
 Pantna 263  
 Perehinsko 253  
 Perekhojiv 34  
 Perevoločna 61  
 Petranka 71  
 Pidhirci 30, 113, 244  
 Pidhorodei 127, 237  
 Pidlisky 10, 11, 26, 79  
 Pobereže 80  
 Pohar 9, 201  
 Polanycja 195, 269  
 Posuchiv 142  
 Potelyč 48, 152  
 Povoroznyk 262  
 Pozdjač 118, 233  
 Pryvytiv 94  
 Putna 119  
 Radava 138, 139  
 Radlovyči 135, 139  
 Radruž 9, 47, 80, 100  
 Rohatyn 92, 94, 143, 144  
 Romen 113  
 Rosochač 9, 45, 64—66, 80, 203, 269  
 Rostičky 241  
 Rostoka Vyžnja 98, 191, 192, 269  
 Rovenj 9, 216, 269  
 Rozluč 181  
 Rozsoši 9  
 Rožniv 254  
 Rudka 152, 157  
 Rusjke 128, 237  
 Rychwald 267  
 Rykiv 80  
 Sarindsch 112  
 Sasiv 28, 29, 269  
 Silce 113  
 Skole 97, 166, 269  
 Skorodne 84, 139  
 Sloboda Bolechivska 110, 113, 238  
 Slyvky 113, 116  
 Smerek 175  
 Snižky 237

## XII

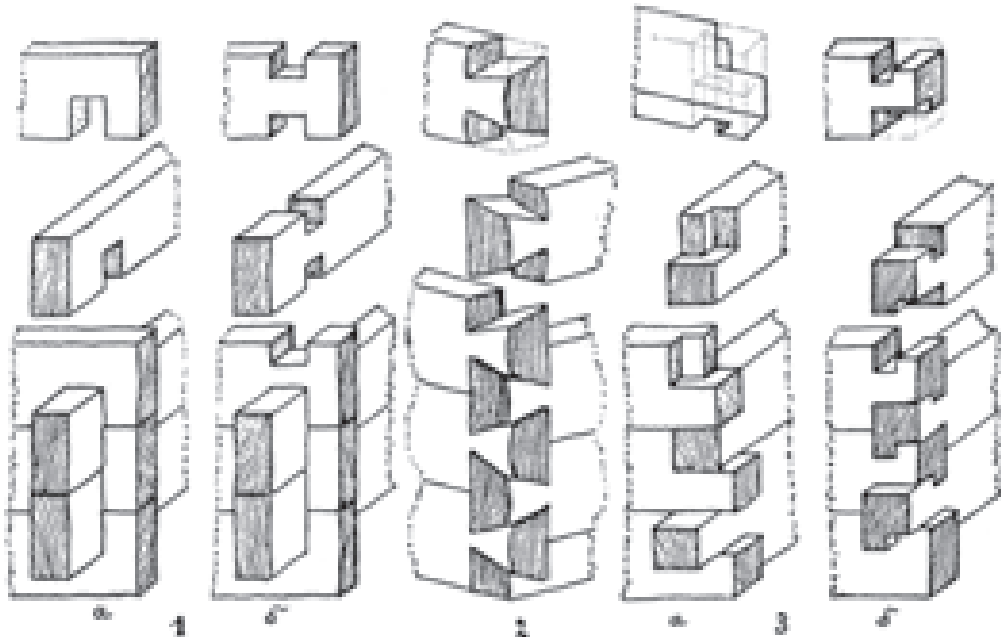
- Sokolika 206, 269  
Sokolivka 63  
Solyna 94  
Sopit 83, 94  
Sprynja 80  
Stara Sil 24, 80, 152, 159, 223  
Stare Selo 15  
Steceva 94  
Stibenecj 70  
Stryhanci 18, 32  
Studene Vyžnje 269  
Stupoisjany 80, 171, 269  
Styborivka 80  
Suchodoly 160  
Sukil 199  
Sutkivci 105  
Suščany 269  
Sušycja Velyka 8, 25, 80  
Sychiv 9, 152  
Synevildisko Nyžnje 55, 111, 113, 239  
Synevidisko Vyžnje 91, 94  
Synjava 105  
Šumlany 269  
Tadani 62  
Talanky 9  
Tarašča 92, 94  
Tatariv 105, 107  
Tejsariv 9  
Ternavka 211  
Terpylivka 105, 115, 247  
Topilnycja Dolišnja 120, 169  
Topilnycja Horišnja 120, 152, 155  
Torhovycja 127, 237  
Torky 90, 120, 152, 231, 232  
Trostjanecj Malyj 80  
Truchaniv 140, 147  
Tucholka 69, 80, 210, 269  
Tučapy 6, 80, 277, 228  
Tulova 252  
Turje (Radechiv) 251  
Turje (St. Sambir) 122, 185  
Turka 80, 179, 180, 220, 269  
Tylyč 52, 139  
Tyniv 213, 269  
Tyrnivka 139  
Tysiv 136, 139, 240  
Tyskova 134, 139  
Tysovecj 176, 269  
Uherci Zaplatynski 133, 139  
Uholna 243  
Uhoři 54  
Uluč 148  
Unjatyči 120, 125, 230  
Usitjanova Dolišnja 132  
Utiškiv 49  
Verchrata 127, 217, 237  
Veremja 182, 269  
Vikno 113, 114, 246  
Vilka Kunynsjka 149, 152  
Vilšanlka Mala 63  
Vitvycja 113, 249  
Vodnyky 19, 140  
Vola Ceklynjsjka 265  
Voleniv 174, 269  
Volosate 80, 170, 269  
Volosjanka 173, 269  
Vorochta 245  
Vovče 219, 269  
Vyciv 260  
Vyryv 105, 108  
Vysocjko Nyžnje 44, 80, 204, 269  
Zarubynci 99  
Zazulynci 80  
Zinkiv 92  
Znesinnja 94  
Zubrycja 80  
Zvyženj 250  
Žukotyn 269



# ІЛЮСТРАЦІЇ



3. Малнів (п. Мостиська), ц. [Св. Параскеви] поч. XVII в., стіна пресвітерії.  
 3. Malniv (B. Mostyska), die Kirche v. XVII Jhrht., das Wandgebälk des Presbyteriums.



4. Замки: 1) простий замок, 2) „німецький” замок („риб’ячий хвіст”), 3) канюки.  
 4. Die Ecküberplattungen: 1) eine einfache, 2) eine „deutsche” („der Fischschwanz”),  
 3) die Hackenüberplattung („kanjuku”).



5. Холоїв (п. Радехів), ц. [Покрови Пресвятої Богородиці] 1724 р.  
5. Cholojiv (B. Radechiv), die Kirche v. 1724 J.



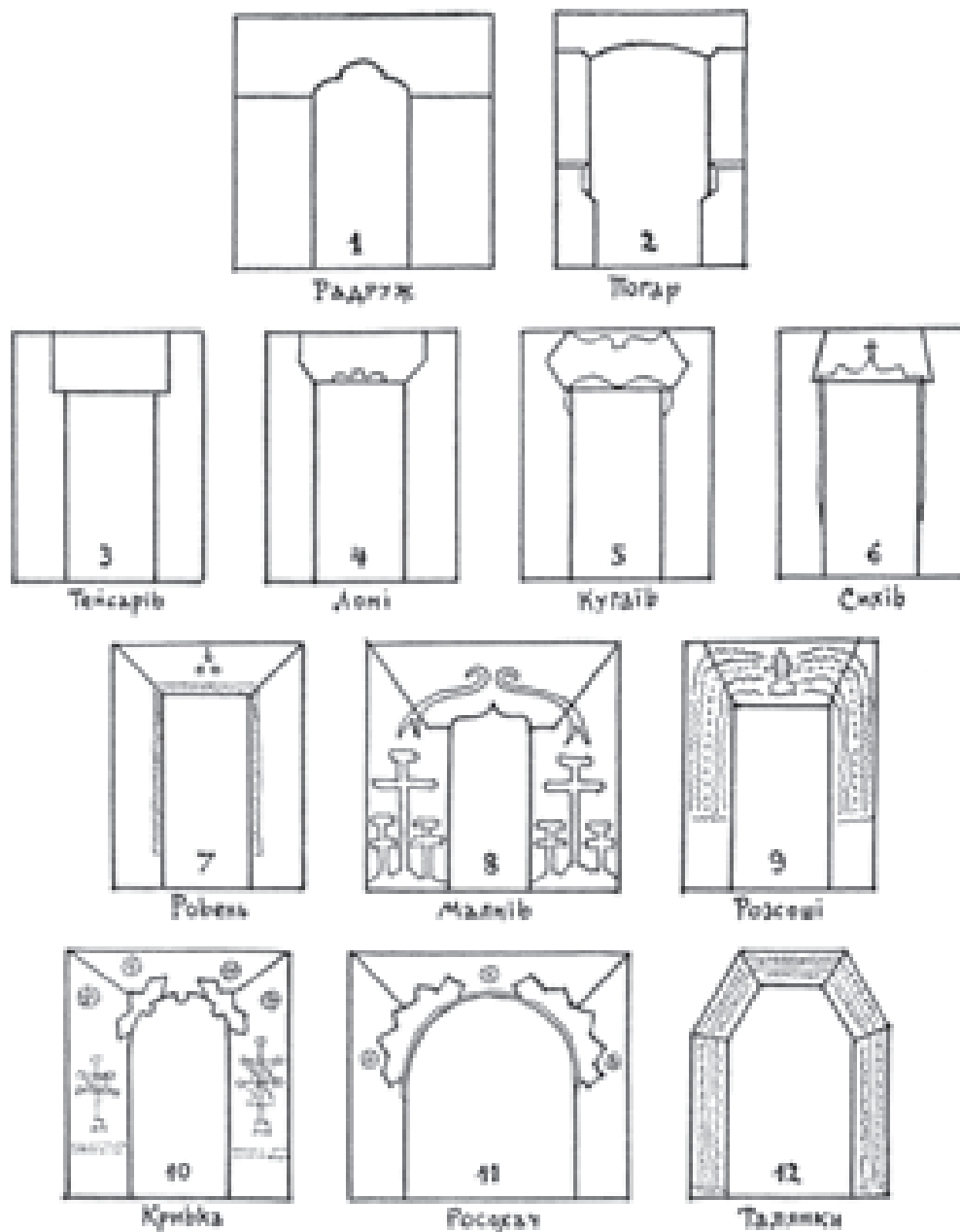
6. Тучапи (п. Городок), стояки ц. [Св. Бориса і Гліба] 1680 р.  
6. Tučary (B. Horodok), die Holzständer der Kirche v. 1680 J.



7. Цеперів (п. Львів), ц. [Воскресення Господнього] 1749 р.  
7. Serpiv (B. Lviv), die Kirche v. 1749 J.



8. Сушиця Велика (п. Самбір), піддашшя ц. св. Николи 1751 р.  
8. Sušyca Welyka (B. Sambor), die Konstruktion des Pultdaches der Kirche v. 1751 J.



9. Конструкції церковних одвірків (зразки 5-ти різних типів: 1–2, 3–6, 7–9, 10–11, 12).  
 9. Die Türkonstruktionen in fünf Typen der Türpfortenformen: 1–2, 3–6, 7–9, 10–12.  
 (1. Radruž, 2. Pohar, 3. Tejsariv, 4. Loni, 5. Kuhajiv, 6. Sychiv, 7. Rovenj, 8. Malniv,  
 9. Rozsoši, 10. Kryvka, 11. Rosochač, 12. Talanky).



209. Кальне (п. Сколе), ц. [Св. архангела Михайла] 1820 р.  
209. Kalne (B. Skole), die Kirche v. 1820 J.



210. Тухолька (п. Сколе), ц. [Успення Пресвятої Богородиці] 1845 р.  
210. Tucholka (B. Skole), die Kirche v. 1845 J.

## ПРИМІТКИ

<sup>[1]</sup>(*ст. 13*) «Досі ніхто з дослідників українського дерев'яного будівництва не звернув у належній мірі уваги на його виразно народній характер...» Тут і далі характерне для відповідного часу, багато в чому не подолане й досі перебільшення «народної» складової дерев'яного церковного будівництва, яка в дотеперішньому сприйнятті здебільшого повинна покривати собою усю традицію, при послідовному неврахуванні інших складників відповідного спектру національного історичного досвіду. Усе ще так і не побачено, що за такого підходу все дерев'яне церковне будівництво незмінно виявляється «народним» і внаслідок цього традиція — позбавленою «професійної» складової. Поза увагою залишаються, зокрема, міські церкви, причому, щодо них це поняття визначає не тільки само походження і знаходження. Є поки одинока, правда, вказівка зі згадкою: «Cerkiew znaczną robotą wystawiona ro miejsku...» в візитації Успенської церкви в Бубнові Локачинського р-ну Волинської обл. 1695 р. Про саму будівлю докладніших відомостей не наведено, відзначена тільки «...na prytworze dzwonnica także znaczna...»: *Генеральні візитації* церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII — початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи / Загальна редакція та історичний нарис Анджей Гіль, Ігор Скочиляс. Упорядкування Анджей Гіль, Ірина Макевич, Ігор Скочиляс, Ірина Скочиляс. — Львів; Люблін, 2012. — С. 131. Хоча самого наповнення поняття «виставлення церкви на міський спосіб» наведений переказ не розкриває, воно виразно вказує на мало відображене в джерелах виокремлення у тогочасному широкому сприйнятті церков «міських» та «сільських». Це рідкісна документальна вказівка на виразно недооцінену у дотеперішніх поглядах на дерев'яне церковне будівництво його розбудовану внутрішню структуру. (*Володимир Александрович; далі — В. А.*)

<sup>[2]</sup>(*ст. 23*) «Церкви зложені з повних кругляків не заховалися, але в народі ще живе пам'ять про такі церковні будинки...» У середині 1970-х років в с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. віднайдено церкву Воскресення Господнього, зведену повністю з кругляків у 1789 році, і перенесено до Національного музею народної архітектури та побуту України у Києві. (*Василь Слободян; далі — В. С.*)

<sup>[3]</sup>(*ст. 24*) Поширена практика «важення» церков знайшла скромне відображення і в документальних матеріалах. Віднайшовся лаконічний запис умови теслі Федора Охримемата на підваження вівтаря і направу дзвіниці Вознесенської церкви в Миляновичах на Волині (1697). Публікацію тексту див.: *Александрович В.* Нововіднайдені джерельні матеріали до історії українського дерев'яного церковного будівництва другої половини XVII століття // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* — Львів, 2005. — Т. 249 : *Праці Комісії архітектури та містобудування.* — С. 559. (*В. А.*)

Набагато частіше відомості про «важення» церков можна зустріти в написах на самих церквах. Зокрема, в Кліцьку Городоцького р-ну Львівської обл. на східній стіні вівтарного зрубу на третьому брусі від підвалини вирізьблено: «**Церковъ важнааа рокъ 1173**». Більше таких написів див.: *Слободян В.* Інскрипції на дерев'яних церквах // Вісник інституту Укрзахідпроект-реставрація. — Львів, 2012. — Ч. 18. — С. 47–84. (В. С.)

<sup>[4]</sup>(*ст. 24*) Стояки (стендари, стендери) були досить поширеним елементом будівництва не тільки церковного, а й світського, проте ця сторона традиції зафіксована винятково в документальних матеріалах, де вони виступають насамперед в описах будівель. Зрідка такі відомості трапляються і в джерелах іншого походження, зокрема, в 1623 р. князь Олександр Заславський писав до одного зі своїх урядників до Старого Заслава (тепер Ізяслав Хмельницької обл.) про домовлення з теслею про роботу «на дубових стендерах»: *Александрович В.* Мистецькі клопоти князя Олександра Заславського // Український археографічний щорічник. Нова серія. — К., 2010. — Вип. 15. — С. 178 (лист стосується робіт у комплексі Старозаславського замку). До значно пізнішого часу належить згадка в інвентарі 1722 р. маєтку Львівської католицької капітули в с. Унятичі Дрогобицького р-ну Львівської обл. про новозбудований «pałac na standarach dębowych»: *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII w. / Zebrał u opracował M. Gębarowicz.* — Wrocław etc., 1973. — S. 23. (В. А.)

Донині на стендарах стоїть церква Святої Трійці в селі Трійця (1760) Радехівського р-ну Львівської обл., а в церкві Св. Дмитра (1792) в Новій Руді Маневичького р-ну Волинської обл. стендари замінені на бетонний підмурівок у 2010 р. (В. С.)

<sup>[5]</sup>(*ст. 29*) Церкви під соломою в Україні побутували й поза межами того історичного

регіону, відомості якого подав М. Драган тут і далі (С. 34–35). Для прикладу можна вказати нечисленні такі факти з візитації церков Володимирської єпархії кінця XVII — початку XVIII ст. Церква Різдва Христового в Менчицях Іваничівського р-ну Волинської обл. «bardzo mała i stara i po części słomą okryta»: *Генеральні візитації...* — С. 28. Служба на парафії святого Юрія в Кристинополі (нині м. Червоноград Львівської обл.) відбувалася у тимчасовій «biednej kaplicy pod słomianym nakryciem»: *Там само.* — С. 103. Церква апостола Луки в селі Сирники Луцького р-ну Волинської обл. описана як «nowa, słomą poszyta»: *Там само.* — С. 147. Ще в 1790 р. Покровська церква в с. Городині Рожищенського р-ну Волинської обл. описана як «stara z drzewa w węgiel budowana częścią dranicami pobita, częścią snopkami poszyta»: *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Dział XLVI, sygn. 22, k. 51 v.* (В. А.)

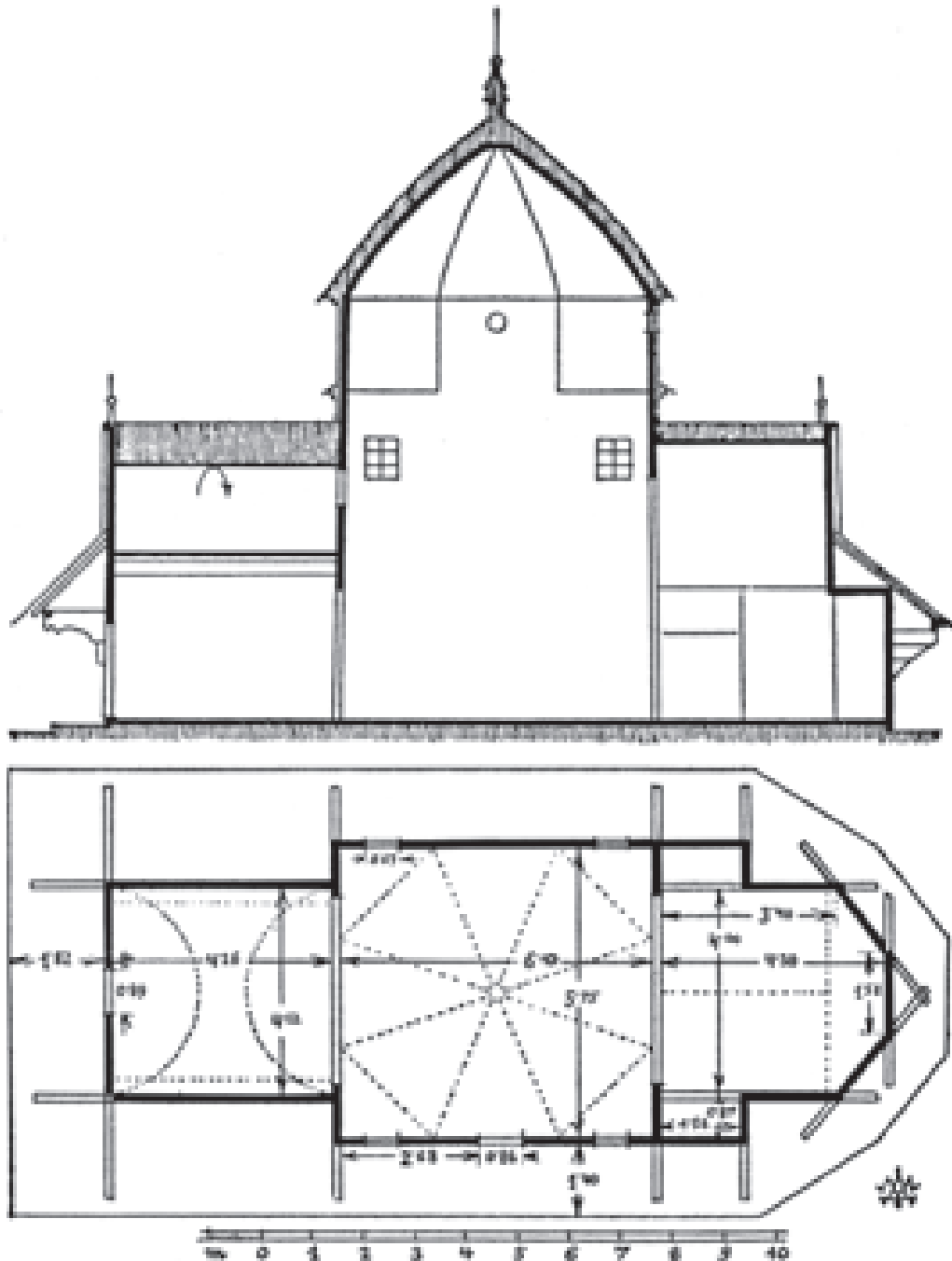
Натомість, акти візитацій церков Рашківського та Ягорлицького деканатів на Брацлавщині за 1726 та 1731 рр. подають переважну більшість церков, вкритих соломою, навіть триверхих. З 34 церков цих деканатів 24 нині розташовані в невизнаній Придністровській Молдавській Республіці: *Національний музей у Львові ім. А. Шептицького, відділ рукописів та стародруків (далі — НМЛ Рк), РкЛ-11, арк. 372–375 зв., 487–496 зв.* (В. С.)

<sup>[6]</sup>(*ст. 31*) «*Верхи церкви є закінчені відразу хрестом, деколи з відповідною кулістю насадою під хрестом...*» Поширеним елементом вінчаючого хреста був вміщений біля його основи над кулею півмісяць як символ Старого Заповіту, з якого виріс Новий Заповіт і християнська традиція загалом з її символом — хрестом. (В. А.)

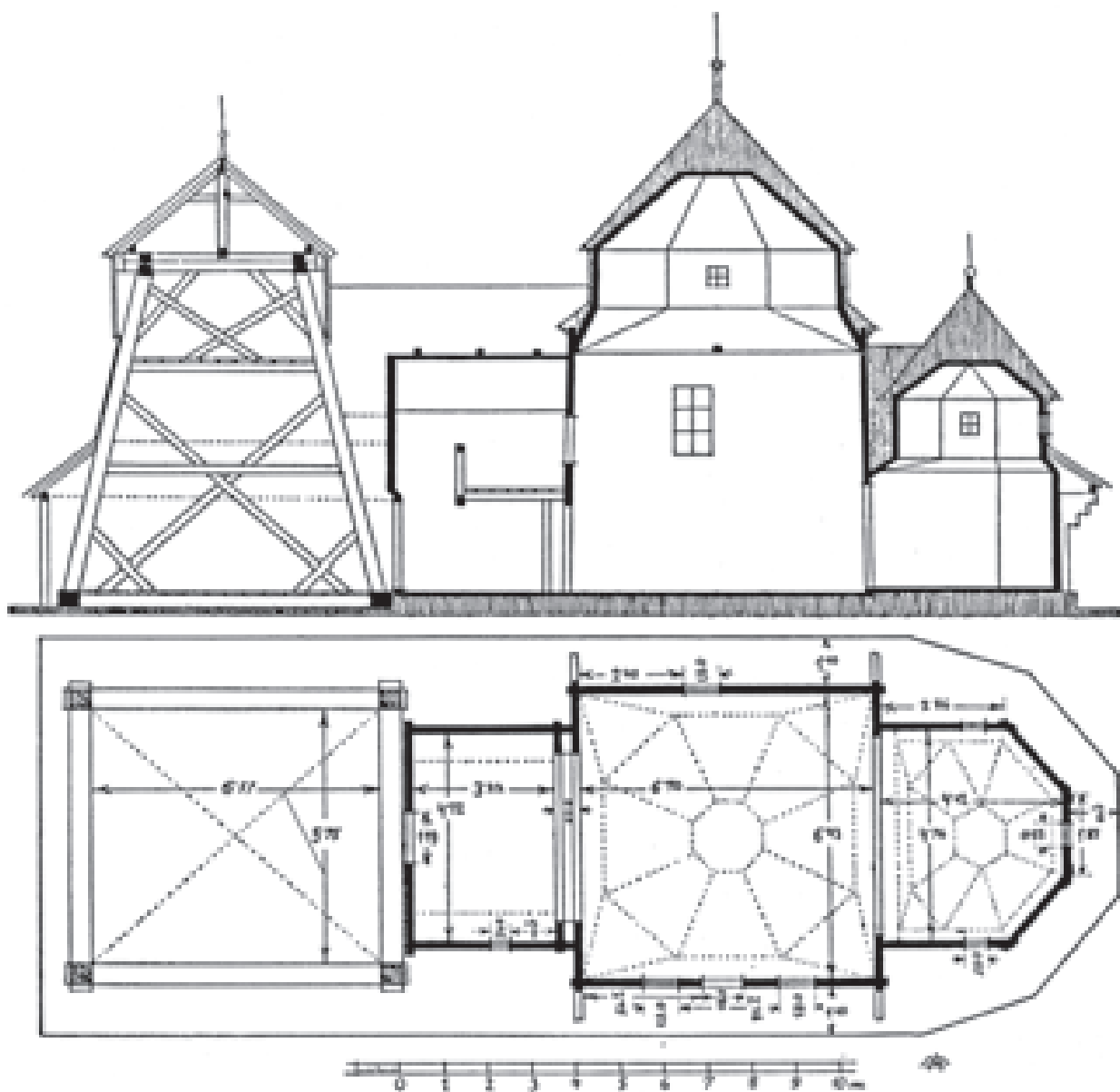
<sup>[7]</sup>(*ст. 41*) Зовсім не опрацьований досі під відповідним оглядом багатий фонд описів житлової забудови XVI–XVIII ст. зберіг обширний фактичний матеріал до різних аспектів історії втраченого дерев'яного будів-



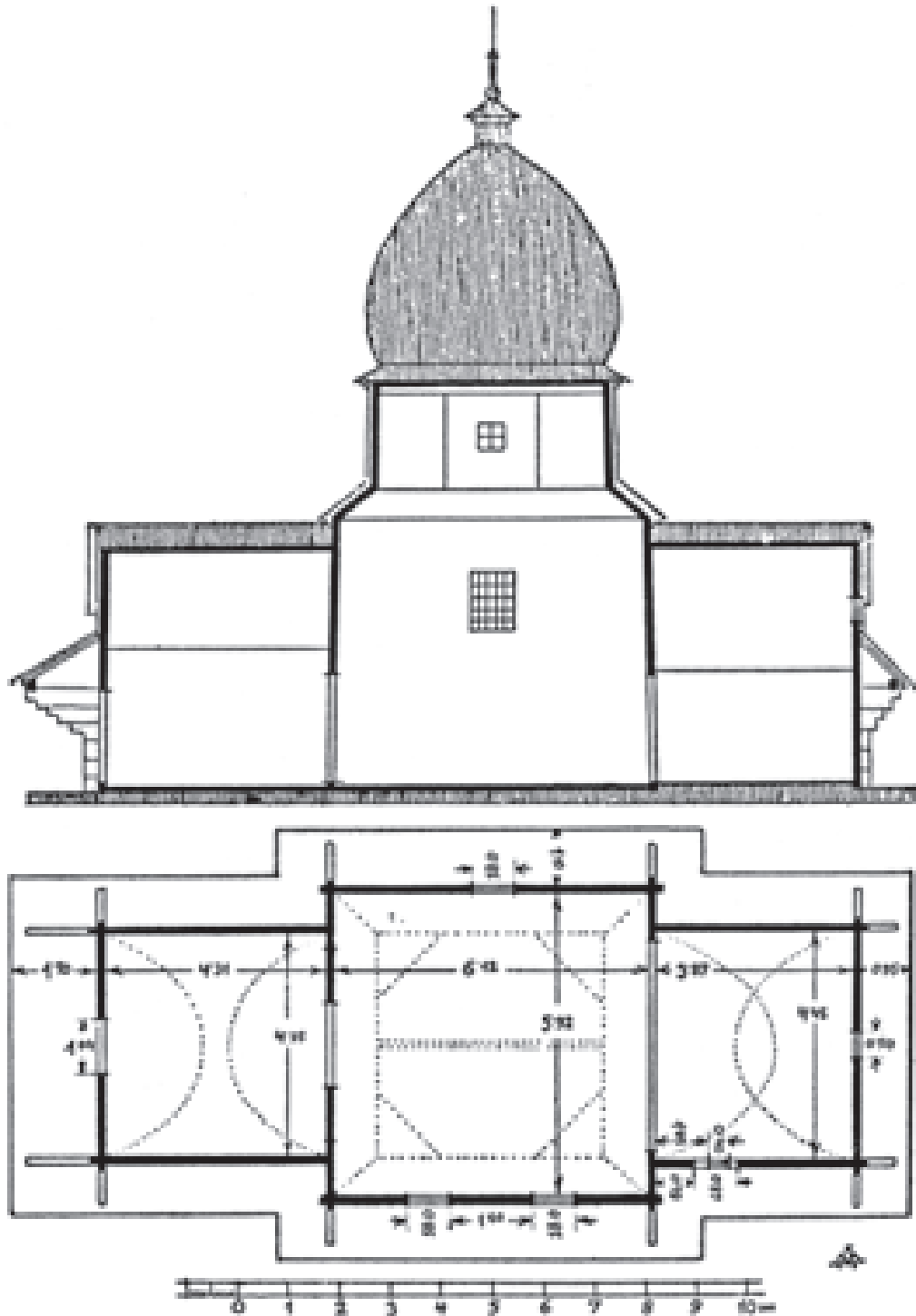
ВИБРАНІ КРЕСЛЕНИКИ ІЛЮСТРАТИВНОЇ ЧАСТИНИ



11. Підліски (п. Мостиська), план і перекрій ц. [Різдва Пресвятої Богородиці] 1655 р.  
11. Pidlisky (B. Mostyska), der Grund- u. Aufriss der Kirche v. 1655 J.



24. Стара Сіль (п. Старий Самбір), ц. Воскр[есення] Хр. [Господнього] XVII в., план і перекрій.  
 24. Stara Sil (B. Staryj Sambir), die Kirche der Auferstehung Chr., XVII. Jhrt., Grund- u. Aufriss.



25. Сушиця Велика (п. Самбір), ц. Вознесення Госп[однього] 1768 р., план і перекрій.  
 25. Sušycja Welyka (B. Sambir), Grund- u. Aufriss der Kirche v. 1768 J.

## ПРЕДМЕТНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Праця Михайла Драгана про генезу і розвій форм церковного дерев'яного будівництва надзвичайно цінна своїм великим фактажем і бажанням автора охопити всю заселену українцями територію, на якій вони зводили свої святині. На час написання книги (1920–30-ті рр.) територія України була поділена між чотирма державами — Радянським Союзом, до якого входила УРСР, Польщею, Чехословаччиною та Румунією. Без сумніву, Автор, проживаючи в Галичині, що входила до Польщі, найкраще дослідив дерев'яні церкви власне на її терені, особисто відвідавши більшість місцевостей, зафотографувавши та обміривши їх. Набагато менше висвітлено пам'ятки Волині, бо польська влада обмежувала зв'язки галичан з мешканцями Волині і Холмщини, боячись поширення української свідомості на ці землі. Ще слабше представлені пам'ятки з теренів інших держав. Тут Драган користувався публікаціями, виданими дослідниками дерев'яних церков в Росії та Радянській Україні. Для висвітлення пам'яток Закарпаття автор використовував довоєнні угорські видання, а для Буковини — німецько- та румунськокомвні. Тому в його виданні зустрічаються назви місцевостей, взяті з цих мов, які тепер незрозумілі і невідомі сучасним мешканцям України, яким цікаві ці пам'ятки.

Треба нагадати, що від першого виходу книги в світ пройшло майже вісімдесят років. За цей час змінилося і державне підпорядкування земель, і назви поселень. І Радянський Союз, і Польща, і Чехословаччина змінили частину назв, деякі села зникли, змінився адміністративний поділ, що утруднює користування географічним покажчиком до праці Драгана. Частково терени Галичини, Холмщини, Закарпаття, Буковини після Другої світової війни залишилися в складі Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії.

Події двох світових воєн, що пронесли територією України, антирелігійна політика Радянського Союзу, антиукраїнська політика Польської Народної Республіки призвели до знищення багатьох церков. Також і природне старіння дерева, недогляд, пожежі призвели до того, що багато церков не встояли до наших днів.

Для кращої орієнтації читача в просторі і часі в теперішньому географічному покажчику подано старі і нові назви місцевостей та їх сучасне адміністративне підпорядкування. Також уточнені дати побудови церков і зазначено їх долю — чи збережена, зруйнована, згоріла, чи перенесена в іншу місцевість. Ще один момент — це посвята церков, яку Автор подавав не послідовно, і яку ми подаємо для кожної церкви.

Маємо надію, що наші уточнення полегшать читачеві пошук тих чи інших населених пунктів та пам'яток.

*Василь Слободян*

Цифри **жирним** шрифтом позначають порядкові числа ілюстрацій (див. том II); звичайні цифри — сторінки тексту (див. том I)

в. — вік (століття)	п., пов. — повіт
ж. — жупа	пол. — половина
зб. — збудована	р-н — район
кін. — кінець	рест. — реставрована
м. — місто	розібр. — розібрана
мч. — містечко	с. — село
обл. — область	сер. — середина
ок. — околом	ц. — церква

## А

- Аграк (Agrak) [Ագրակ, м., Сюнікський марз, Вірменія] — **112**; 62, 64  
Аквітанія (Aquitania) [істор. обл. на південному заході Франції] — 105  
[Акрешори, с., Косівський р-н, Івано-Франківська обл. — див. Акришори]  
Акришори (п. Печеніжин) [нині с. Акрешори, Косівський р-н, Івано-Франківська обл.]:  
• ц. [Св. Дмитра], зб. 1899 р. [згоріла у 1930-х рр.] — 104  
Ані (Ani) [вірм. Անի, тур. Ani — давня столиця Вірменії, нині руїни в ілі Карс, Туреччина] — 62  
[Андріївка, с., Буський р-н, Львівська обл. — див. Мармазівка, Фирлеївка]  
[Антонівка, с., Жидачівський р-н, Львівська обл. — див. Яйківці]  
Артемівка (Харківщина) [с., нині в складі м. Мерефа, Харківський р-н, Харківська обл.]:  
• ц. [Введення в храм Пресвятої Богородиці] XVIII в. [зб. 1761 р., знищена у 1930-х рр.] — 107  
Атон (Athos) [Ἄθως — монастирська держава на сх. виступі Халкідонського п-ва, Греція] — **119**; 120  
Аштарак (Ashtararak) [Աշտարակ, м., центр Арагацотнського марзу, Вірменія] — 62

## Б

- Бабин (п. Косів) [с., Косівський р-н, Івано-Франківська обл.]:  
• вулі — **22**  
Бабинці (п. Рогатин) [с., нині в складі м. Рогатин, Рогатинський р-н, Івано-Франківська обл.] — 39:  
• ц. Св. Николи [Св. Миколи], зб. 1729 р. [збережена] — **92, 94**; 55, 58, 90, 120  
[Багнувате, с., Турківський р-н, Львівська обл. — див. Бахновата]  
Балинци (п. Коломия) [с., Снятинський р-н, Івано-Франківська обл.]:  
• ц. [Введення в храм Пресвятої Богородиці], зб. 1829 р. [збережена] — 91, 103  
Баличі (п. Мостиська) [с., Мостиський р-н, Львівська обл.]:  
• ц. [Різдва Пресвятої Богородиці], зб. 1617 р. [розібр. 1907 р.] — 77  
Баличі Подорожні (п. Жидачів) [нині с. Подорожнє, Стрийський р-н, Львівська обл.]:  
• каплиця — **20**; 29  
• хата — **131**; 72  
Балінешті-Дорогою (Balinesti-Dorohoiu) [Bălinești, с., жудец Сучава, Румунія; Dorohoi, м., жудец Ботошань, Румунія] — 54, 120  
Бахновата (п. Турка) [нині с. Багнувате, Турківський р-н, Львівська обл.]:  
• ц. [Вознесення Господнього] XVIII в. [зб. 1721 р., розібр. у 1930-х рр.] — **35**; 32–33, 57, 89, 118  
Бачина (п. Самбір) [с., Старосамбірський р-н, Львівська обл.]:  
• ц. [Св. Йосафата], зб. 1868 р. [збережена] — 97  
Безбруди (п. Золочів) [с., Буський р-н, Львівська обл.]:  
• ц. [Собору Св. Івана Хрестителя], зб. 1863 р. [збережена] — **103**; 50, 58  
Бекеня (ж. Уґоч, Закарпаття) [нині с. Тисобекень, Виноградівський р-н, Закарпатська обл.] — 35, 119  
Белеїв (п. Долина) [с., Долинський р-н, Івано-Франківська обл.]:  
• ц. [Св. Василя Великого] XVIII в. [зб. 1759 р., збережена] — 57, 77  
Белелуя (п. Снятин) [с., Снятинський р-н, Івано-Франківська обл.]:  
• ц. [Успення Пресвятої Богородиці], зб. 1763 р. [зб. 1844 р., збережена] — 104  
Беньова (п. Турка) [с., Турківський р-н, Львівська обл.]:  
• ц. [Св. архангела Михайла] XVIII в. [зб. 1779 р., розібр. 1909 р.] — 89  
Березів (п. Самбір) [с., Старосамбірський р-н, Львівська обл.]:  
• ц. [Св. Івана Богослова] XVII в. [зб. 1760 р., розібр. 1913 р.] — 75  
Березянка Велика (п. Тараща) [нині с. Велика Березянка, Таращанський р-н, Київська обл.]:  
• ц. [Св. архангела Михайла] XVIII в. [зб. 1766 р., розібр. 1951 р.] — 94, 107

- Ямниця (п. Станиславів) [с., Тисменицький р-н, Івано-Франківська обл.]:
- ц. [Св. Миколи], зб. 1772 р. [розібр. 1932 р.] — 4, 107
- [Яремче, м., Івано-Франківська обл. — див. Дора, Ямне]
- Яришів (п. Могилів) [с., Могилів-Подільський р-н, Вінницька обл.]:
- ц. Усп[ення] Пр[есвятої] Бог[ородиці], зб. 1768 р. [розібр. у 1970-х рр.] — **105**; 8, 61, 107
- Ярмолинці (п. Гайсин) [с., Гайсинський р-н, Вінницька обл.]:
- ц. Св. Николи [Миколи], зб. 1744 р. [зруйнована у 1930-х рр.] — 90
- [Ярослав (Jarosław), м., Підкарпатське воєводство, Польща — див. Гарбарі]
- Ясениця Замкова (п. Турка) [Турківський р-н, Львівська обл.]:
- дзвіниця — 83
- Ясеновець (п. Долина) [с., Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.]:
- ц. [Св. Миколи], зб. 1786 р. [розібр. у 1920-х рр.] — 77
- [Ясень, с., Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл. — Ясін(-Горішній)]
- [Ясінка, с., Турківський р-н, Львівська обл. — див. Ясінка Масьова]
- Ясінка Масьова (п. Турка) [нині с. Ясінка, Турківський р-н, Львівська обл.]:
- ц. [Св. Параскеви], зб. 1810 р. [збережена] — **27, 94**; 57
- Ясін(-Горішній) (п. Калущ) [нині с. Ясень, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.]:
- ц. Св. [архангела] Мих[айла], зб. 1756 р. [розібр. 1843 р.] — 62, 104
- Ясіня (Гуцульщина, Закарпаття) [с., Рахівський р-н, Закарпатська обл.]:
- ц. [Вознесіння Господнього], зб. 1824 р. [збережена] — 6, 11, 61, 65, 104
- Ясіня-Плитовате (Гуцульщина, Закарпаття) [нині с. Лазещина, Рахівський р-н, Закарпатська обл.]:
- ц. [Св. апостолів Петра і Павла] поч. ХІХ в. [зб. 1871 р., майстер Михайло Пластуняк] — **113**; 6, 63, 103–104
- Ясси [Pași, жудец Ясси, Румунія] — 80
- Ятвяги (п. Бібрка) [с., Жидачівський р-н, Львівська обл.]:
- ц. [Св. Дмитра], зб. 1697 р. [розібр. у 1930-х рр.] — 47, 48, 49, 57, 88

## A–Z

- [Agrak (Ագրակ) — див. Аграк]
- [Ani (Անի) — див. Ані]
- [Aquitania — див. Аквітанія]
- [Athos (Αθως) — див. Атон]
- [Balinești-Dorohoiu (Bălinești) — див. Балнешті-Дорогою]
- [Bochotnica — див. Бохотніца]
- [Bocicău — див. Бочков]
- [Brežany — див. Буяків]
- [Bukowiec — див. Буковець]
- [Caryńskie — див. Царинське]
- [Chotyniec — див. Хотинець]
- [Chrewt — див. Хревть]
- [Cisów — див. Цісуф]
- [Comlăușa — див. Комлуш]
- [Czarna — див. Чорне]
- [Czerteż — див. Чертеж]

## ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ТА ЗАСТАРІЛИХ СЛІВ

**Апсіда** — виступ східної частини храму, де знаходиться вітвар.

**Апсидіола** — знижений виступ напівкруглої або гранчастої форми, що прилягає до апсиди і не має всередині престолу.

**Ба́бинець** — українська назва західного зрубу дерев'яної церкви; *на́ртекс* (див.).

**Базилі́ка** — прямокутна в плані споруда, розділена всередині рядами колон або стовпів зазвичай на 3–5 частин — нав.

**Ба́льки** — те саме, що й *балки, бруси*.

**Банті́на** — поперечна балка між кроквами.

**Бе́ма (бі́ма)** — велика центральна апсида візантійської базилікової церкви.

**Більши́на** — те саме, що й *більшість*.

**Бі́чніця** — одна з площин даху.

**Блятува́ти** — додавати до основної частини нову, те саме, що й *штукувати* (див.).

**Бу́гштель** — криволінійне ребро каркасу бані.

**Ва́лькований** — заповнений вальками з глини і соломи.

**Ва́рцаба (ва́рца́б)** — лутка вікна, підвіконня.

**Вдоволя́ти** — те саме, що і *задовільняти*.

**Ви́ймко́вий** — те саме, що й *винятковий*.

**Ви́посаження** — вистрій, декоративні елементи екстер'єру та інтер'єру.

**Ви́пуст** — частина бруса вінця зрубу, яка виступає назовні з площини стіни й слугує опорою для опасання чи піддашся.

**Вистарча́ти** — те саме, що й *вистачати*.

**Вичува́ти** — те саме, що й *підмічати*.

**Відзе́мок** — те саме, що й *око́рінок* — нижня частина дерева, що прилягає до кореня.

**Ви́ршель** — верхня частина *одві́рка* (див.).

**Ви́стка** — те саме, що й *зві́стка, повідомлення про кого-, що-небудь*.

**Во́стрий** — те саме, що й *гострий, гостроконечний*.

**Ву́лій** — те саме, що й *вулик*.

**Ге́йби** — те саме, що й *наче, немов*.

**Гзі́мє** — те саме, що й *карниз*.

**Гибльо́ваний** — оброблений тиблем (рубанком).

**Горі́днѳм** — догори ногами.

**Горі́шний** — який розташований вгорі, зверху; *ве́рхній*.

**Грубі́на** — те саме, що і *грубізна* — величина поперечного перерізу предмета.

**Ге́неза** — те саме, що й *генезис, походження*.

**Го́нта** — те саме, що й *го́нт* — покрівельний матеріал у вигляді тонких дощечок, в перерізі у вигляді вузького клина з пазом на ширшій грані.

**Дахра́йтер** — сигнатурка, мала храмова вежа.

**Дереворі́т** — ксилографія, гравюра на дереві.

**Ді́лання** — те саме, що й *дія, діяльність*.

**Ді́лати** — те саме, що й *діяти*.

**Ді́яконіко́н** — менша бічна апсида візантійської базилікальної церкви.

**Доли́на** — те саме, що й *низ*; у долині, на долині — *вниз*; у доли́ну, на доли́ну — *вниз*.

**Доли́вка** — вирівняна вбита земляна підлога в приміщенні, помазана глиною.

**Доли́шний** — який міститься або розташований вниз; *нижній*.

**Дорі́вочно** — те саме, що й *час від часу*.

**Достарча́ти** — те саме, що й *доставляти, поставити*.

**До́стрѳіти** — тут в значенні *достосувати, допосувати*.

**До́щівка** — дощова вода.

**Дра́ниця** — вузьенькі й тоненькі дощечки, різновид *покрівельного матеріалу*.

**Е́вентуа́льний** — можливий за певних умов, за відповідних обставин.

**Е́лева́ція** — вигляд переднього та бічного фаса́дів, що передає загальний силует будови.

**Е́мпора** — галерея, що міститься на поверсі західної частини церкви й бічних нав; *хо́ри*.

**Жу́па** — у старій Угорщині головна одиниця адміністративно-територіального поділу.